

Ія Дегтярєва,
кандидат наук з державного управління,
докторант кафедри регіонального управління,
місцевого самоврядування
та управління містом НАДУ

Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління

У статті розглянуто та систематизовано основні теорії і концепції регіонального розвитку. Досліджено їх еволюцію та взаємозв'язок у контексті застосування в практиці вітчизняного регіонального управління.

Ключові слова: теорія полюсів зростання і центрів розвитку, теорія ендогенного розвитку, сталий розвиток, конкурентоспроможність регіону, регіональна інноваційна система, кластерний підхід, конкурентні переваги, знаннєва економіка, соціальний капітал.

In the article considered and systematic the basic theories and concepts of regional development. Study their evolution and interaction in the context of application in practice of national regional governance.

Key words: theory of growth poles and development centers, the theory of endogenous development, sustainable development, competitiveness of the region, regional innovation system, cluster approach, competitive advantage, knowledge economy, social capital.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні діяльність органів влади на науковій основі - це необхідна умова забезпечення сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності територій. Тенденції, проблеми і суперечності функціонування країн та їх регіонів зумовили виникнення низки теорій і концепцій регіонального розвитку. Незважаючи на те, що "функції теорій регіонального розвитку видаються певною мірою спекулятивними, обмеженими і невизначеними, в їх основі лежить логіка коливання важливості даних теорій. Почасті причиною цього явища є те, що кожна теорія відображає важливість факторів, які розглядаються як дефіцитні" [1]. Аналіз еволюції та ключових елементів існуючих теорій і концепцій у контексті вітчизняних тенденцій дає змогу сформулювати концептуальні ви-

моги стосовно підходів, механізмів та інструментів забезпечення регіонального розвитку України на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні питання регіонального розвитку стали предметом політичних та наукових дискусій лише з 90-х рр. ХХ ст. Питання теорії ендogenous розвитку знайшло своє відображення у наукових працях П.Беленького, А.Голикова, О.Жихора, В.Куйбіди, В.МамонОВОЇ та ін. Регіональні інноваційні системи досліджувались, зокрема, С.Архієреєвим, С.Максименком, А.Михненком, В.Соловйовим. Багато наукових праць присвячено кластерній концепції розвитку. Теорія регіональної конкурентоспроможності розвивається В.Воротіним, Т.Ігнатовою, В.Підвисоцьким, Р.Фатхутдіновим та ін. Таким чином, досліджуються окремі теорії і концепції регіонального розвитку. Виходячи із зазначеного *метою статті* є систематизація теорій регіонального розвитку в еволюційному порядку, визначення їх взаємозв'язку та можливості застосування у практиці регіонального управління.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід відзначити, що **теорія регіонального розвитку** як основа всіх наступних теорій і концепцій щодо розвитку територій почала формуватись у другій половині ХХ ст. До того часу в більшості країн переважав галузевий підхід, який і визначав напрями державної регіональної політики. В основі цієї теорії лежать класичні, неокласичні та кейнсіанські підходи, які застосовували у світі для пошуку ефективних моделей регіонального розвитку починаючи з 50-х рр. Їхні методологічні відмінності стосуються допоміжної і вимагаючої стратегій, де допомагаючий підхід регіонального розвитку може призвести до зашкоджуючих моделей, в той час як вимагаючий може призвести до моделей, оснований на економічних "імпульсах" [15, с. 32]. Імпульсний підхід став підґрунтям для багатьох теорій регіонального розвитку, зокрема на його основі сформована **теорія полюсів зростання і центрів розвитку**. Регіональний центр зростання являє собою поєднання галузей, здатних суттєво впливати на економічний розвиток у зоні своєї дії. До економічних криз середини 70-х рр. ХХ ст. ця теорія вдало застосовувалась у багатьох державах, які нині є членами ЄС. Втім, на думку фахівців, її слабкість швидко стала очевидною за умов поглиблення тривалої економічної кризи. Центри зростання залишились ізольованими у своїх регіональних економіках, а ініціативи, які були заохочені в ці регіони для структурної політики, виявились особливо вразливими до кризи. Таким чином, застосовуючи цю теорію при розробленні регіональних стратегій чи формуванні відповідних механізмів, слід враховувати світові економічні тенденції, "включеність" території у відносини з іншими регіонами та країнами, а також інші фактори впливу, які визначають умови функціонування територій як відкритих систем.

Наприкінці 1970-х рр. в Європі починається розробка нової теорії регіонального розвитку, яка базується на використанні ендогенного потенціалу регіонів, - *теорії саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку)*. Ця теорія була покликана сприяти забезпеченню самодостатності регіонів на засадах наявного соціально-економічного потенціалу територій. У ній вже йдеться про використання локальних конкурентних переваг, культуру менеджменту, індустріальні традиції, які згодом стануть основою концепції конкурентоспроможності територій. Факторами її виникнення було збільшення кількості регіонів, зацікавлених у своєму розвитку, а також посилення конкуренції регіонів, що стає рушійною силою для вдосконалення територіального управління. На сучасному етапі для України ця концепція є актуальною, причому вона не втрачає своєї популярності у державі вже багато років. В Україні починаючи з 2000 р. її розвивають В.Мамонова [9, с. 6], А.Голиков [6, с. 23], П.Беленький [4, с. 144], В.Куйбіда [12], О.Жихор [7], М.Лендъел [8], В.Панова [11] та ін. Про практичну значущість концепції саморозвитку регіонів для України свідчить те, що сучасна нормативно-правова база з питань регіонального розвитку значною мірою базується на її положеннях.

Розвиваючись, теорія ендогенного розвитку актуалізує використання людського потенціалу і знань як головних чинників розвитку. На думку Ю.Верланова, досвід та знання збільшуються за тих самих причин, що і капітал, оскільки люди приймають рішення інвестувати ресурси в діяльність, яка дозволяє сподіватися на їх зростання, вони займаються науково-дослідницькою діяльністю, створюють нові ринки, товари та нові виробничі процеси [5, с. 20]. Незважаючи на визнання ролі людського та інформаційного чинників для територіального розвитку ще з 70-х рр., *концепція знаннєвої економіки* сформувалась у процесі дослідження закономірностей економічного розвитку світової спільноти лише протягом останніх 15-20 років. Виявилось, що неспроможність здійснювати структурну перебудову національної економіки відповідно до вимог нової технологічної парадигми (укладу) чи зволікання з проведенням таких структурних змін не просто гальмує її розвиток, а й призводить до економічної деградації. Тому актуальним стало завдання розбудови інтегральної системи стратегічного управління, спрямованої на забезпечення високого рівня глобальної соціально-економічної конкурентоспроможності країни. Для регіональної політики це завдання не змінюється, тому що новою важливою особливістю розвитку стало суттєве підвищення конкуренції не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринку. Таким чином, розвиток знаннєвої економіки - це підвищення глобальної конкурентоспроможності виробництва як країни в цілому, так і окремих її регіонів [2, с. 219].

У 80-х рр. все більшої популярності набуває підхід, за якого державні та місцеві програми розвитку територій слід розробляти з урахуванням **концепції сталого розвитку**, згідно з ним вирішення сьогоденних проблем не повинно створювати загрози для наступних поколінь у задоволенні їхніх інтересів. Причому поняття "сталий розвиток" включає не лише екологічний аспект, а і соціально-економічний та політичний, а відповідні механізми мають системний характер.

В Україні концепція сталого розвитку протягом останнього десятиліття є предметом активних наукових досліджень, держава підтвердила свою згоду на впровадження її принципів у практику державного управління, підписавши низку документів з цього питання, проте у її практичній діяльності системний підхід щодо запровадження концепції сталого розвитку ще не застосовується.

Водночас для забезпечення сталого розвитку територій, підвищення конкурентоспроможності та поліпшення регіонального середовища в 90-х рр. ХХ ст. розвивається **концепція регіональних інноваційних систем** (РІС). Значною мірою вона є результатом активізації конкурентної боротьби економічних суб'єктів на світових ринках та нездатності регіональних систем самостійно забезпечувати власну конкурентоспроможність. Ця концепція доводить, що найважливіші елементи інноваційного процесу є географічно локалізованими і тому значним є регіональний фактор. Концепція РІС передбачає розвинену інноваційну інфраструктуру, створення регіонального центру управління інноваційними процесами, налагодження ефективних взаємовідносин між суб'єктами інноваційної діяльності та наявність регіональних інноваційних програм, що розробляються регіональною владою за участю зацікавлених суб'єктів з метою активізації інноваційних процесів. Для практичного застосування концепції РІС необхідні значні державні інвестиції, зокрема для створення інноваційної інфраструктури. Проте, як зазначають зарубіжні дослідники [19, с. 11], сама по собі інфраструктура, хоч і є необхідною умовою інноваційного розвитку, але без налагоджених ефективних мереж співробітництва та взаємодії не відіграватиме значної ролі.

Незважаючи на велику наукову популярність, в Україні концепція РІС ще не набула практичних ознак. Разом з тим за рівнем розвитку РІС можна оцінювати не тільки рівень регіонального розвитку, а і якість регіонального управління, оскільки саме ця система не створюється сама, випадково, вона потребує постійної уваги з боку влади.

Новий етап регіонального розвитку починається з усвідомлення важливості ідентифікації території, її ролі як конкурента і партнера для інших територій та як специфічного суб'єкта економічних відносин. Наприкінці ХХ ст. новою теорією регіонального розвитку стає **теорія стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності**. Вона враховує підходи

та ідеї усіх існуючих регіональних теорій і концепцій, економічних та соціальних теорій і передбачає застосування ексклюзивних, інноваційних механізмів для забезпечення територіального розвитку. Інтерес до цієї концепції має не тільки науковий, а й практичний характер, оскільки всі країни та їх регіони прагнуть стати більш розвиненими та конкурентоспроможними.

Проводячи аналіз розвитку наукової думки щодо конкурентоспроможності країн і регіонів більше ніж за 200 років, починаючи з кінця XVIII ст., російський дослідник І.Пилипенко робить висновок, що проблема конкурентоспроможності країн і регіонів тісно пов'язана з трьома групами теорій: міжнародної торгівлі, просторової організації виробничих сил та людського капіталу [14, с. 4].

В Україні про необхідність підвищення регіональної конкурентоспроможності почали говорити наприкінці 90-х рр. XX ст. С.Максименко у своїй праці 1999 р. зазначає, що державна регіональна політика має бути побудована таким чином, щоб сприяти виходу регіонів у міжнародну систему поділу праці, підвищенню рівня їх конкурентоспроможності в умовах глобалізації світової економіки [16, с. 162].

На підставі аналізу низки наукових праць з питань регіонального розвитку та регіональної конкурентоспроможності можна сказати, що на сьогодні сформувались такі основні концепції щодо стимулювання конкурентоспроможності регіону:

- концепція кластерного розвитку;
- концепція регіональних конкурентних переваг;
- концепція регіональних інноваційних мереж.

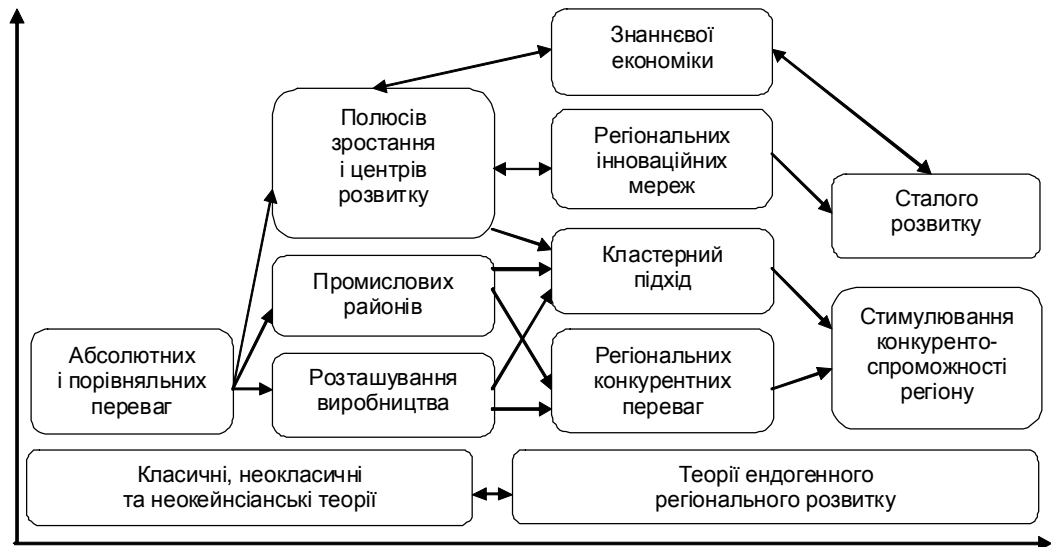
Основоположником *концепції кластерного розвитку* є лауреат Нобелівської премії М.Портер. На сьогодні майже жодна наукова праця, яка присвячена питанням конкурентоспроможності, не виходить у світ без посилок на результати його досліджень. Ця концепція базується на більш широкому, динамічнішому баченні процесу конкуренції між фірмами і регіонами на основі зростання продуктивності. У той час, коли промислова політика має тенденцію до порушення конкуренції на користь окремого регіону, теорія кластерів фокусує свою увагу на усуненні обмежень щодо виробництва і зростання продуктивності [3, с. 1]. Однак, як зазначає О.Осадча, розглядаючи позитивний досвід застосування кластерного підходу, не можна забувати, що у світовій практиці існує багато кластерів, які не досягли успіху і не мають конкурентних переваг [10, с. 282].

Основи *концепції конкурентних переваг* також закладаються М.Портером [13]. Ця концепція базується на дослідженнях А.Сміта та Д.Рикардо, їх теорії абсолютних і порівняльних переваг, проте акцент зміщується з господарюючих суб'єктів на території як суб'єкти конкурентних відносин.

Наступним кроком у формуванні теорії регіонального розвитку є виявлення важливості соціального фактора, зокрема соціального капіталу, без якого регіональні інноваційні мережі не можуть бути ефективними. Сьогодні це питання більше розробляється зарубіжними дослідниками [17; 18; 20]. Ними доводиться, що довіра, створена на соціальному капіталі, може стати фактором ділової стабілізації та основою для інноваційного розвитку територій.

Необхідно зазначити, що соціальний капітал лише на початку XXI ст. розглядається як чинник територіального розвитку. Сьогодні закладаються підвалини *теорії соціального капіталу території* як нової теорії регіонального розвитку. Її застосування на практиці потребує тривалого часу, обумовлює стратегічні заходи і розуміння важливості питання інтеграції та відповідних власних вихідних позицій. У зарубіжних країнах цьому питанню вже приділяється значна увага, Україна ж поки що орієнтована на швидкі результати, а її політика мало спрямовується на налагодження різноманітних мереж співпраці.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, проведене дослідження еволюції наукової думки щодо регіонального розвитку дає змогу виділити основні теорії і концепції та охарактеризувати їх еволюційну обумовленість (див. рисунок). Якщо спочатку теорія стимулювання регіонального розвитку більше враховувала економічні чинники, то на початку XXI ст. конкурентоспроможність території розглядається в соціальному, екологічному та знанневому контексті.

Основні теорії і концепції регіонального розвитку, їх зв'язок та еволюція

Найбільше теорій і концепцій щодо розвитку регіонів з'явилося у 70-90 рр. минулого століття. Усі вони базуються на тому, що досягнення високих соціально-економічних показників значною мірою залежить від якості управління, а не ресурсного потенціалу.

Відрізняючись за фундаментальними підходами, теорії і концепції пропонують різні механізми впливу на стан територій з урахуванням розміщення економічних об'єктів, їх взаємодії із зовнішнім середовищем, взаємодії і партнерства на місцевому рівні, людського потенціалу та ін. Певною мірою кожна теорія відображає сутність процесів будь-якого регіону на якомусь етапі його розвитку.

Протягом останніх років у межах регіоналістики почали розроблятися теорії соціальних мереж і знанневої економіки як основи регіонального розвитку. Вектор наукових досліджень у цій сфері зміщується з макрорівня на мікрорівень.

Хоча в науці не існує технологій пізнання територіального чинника, згідно з якими можна визначити доцільність застосування на практиці тієї чи іншої теорії або концепції, у зарубіжних країнах для досягнення соціально-економічних цілей урядами визначались домінуючі концепції, відповідно до яких формувалась державна та регіональна політика. Це свідчить про прикладний характер теорій. Їх урахування в діяльності регіональних і місцевих органів влади, місцевого самоврядування дає змогу розробити ефективні стратегії, оскільки сутність та еволюція наукової думки відображає і закономірності розвитку, які необхідно враховувати при прийнятті управлінських рішень, що й обумовлює тематику подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. *Андреев О. А.* Региональное развитие и социальная политика: зарубежный опыт / О. А. Андреев, М. Тюккюлайнен. - Режим доступа : <http://www.rusrand.ru/Dokladi3/Andreev.pdf>
2. *Бажал Ю. М.* Знаннева економіка - економіка конкурентоспроможності / Ю. М. Бажал // Інформаційне суспільство. Шлях України. - К. : Б-ка інформ. сус-ва, 2004. - С. 219-224.
3. *Баркова О. М.* Роль программ повышения производительности и применения кластерных технологий в формировании стратегии социально-экономического развития востока России и создании новой модели национальной экономики / О. М. Баркова. - Режим доступа : www.fepc.info/docs/FEPC-Rol-proizvoditelnosti-Khabarovsk.doc
4. *Беленький П. Ю.* Конкурентність на транскордонних ринках / П. Ю. Беленький, Н. А. Мікула, Є. Е. Матвєєв. - Львів : Ін-т регіон. дослідж. НАН України, 2005. - 214 с.
5. *Верланов Ю. Ю.* Регіональна динаміка, нерівномірність та економічне зростання / Ю. Ю. Верланов, К. Л. Нетудихата. - Режим доступа : <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/economy/2001/9-1-2pdf>

6. Голиков А. П. Сучасний стан і перспективи регіональної політики в Україні / А. П. Голиков, Ю. Г. Прав // Формування механізму регіонального управління в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 29 листоп. 2001 р.). - Х. : Вид-во ХарPI УАДУ "Магістр", 2002. - С. 22-24.

7. Жихор О. Б. Теоретичні основи формування інноваційної політики розвитку регіонів / О. Б. Жихор // Зб. наук.-техн. пр. Нац. лісотехніч. ун-ту України. - 2008. - Вип. 18. 7. - С. 284-288.

8. Лендъел М. Спеціальні інститути розвитку територій: європейський досвід / М. Лендъел // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів ; за ред. С. Максименка / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід. - К. : Міленіум, 2001. - С. 67-148.

9. Мамонова В. В. Перспективи регіонального управління в Україні / В. В. Мамонова // Формування механізму регіонального управління в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 29 листоп. 2001 р.). - Х. : Вид-во ХарPI УАДУ "Магістр", 2002. - С. 5-10.

10. Осадчая О. П. Кластерный подход к повышению конкурентоспособности региона / О. П. Осадчая, Е. В. Коробкина // Ползунов. альм. - 2009. - № 1. - С. 280-284.

11. Панова В. Парадигма "нового регіоналізму" в Європейському Союзі / В. Панова. - Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1022/>

12. Перспективи формування нової державної регіональної політики // Проблеми формування добрососуського, належного місцевого самоврядування : зб. матеріалів і док. / за заг. ред. М. Пухтинського. - К. : Атіка, 2008. - С. 319-326.

13. Портер М. Конкуренция : пер. с англ. / М. Портер. - М. : Издат. дом "Вильямс", 2006. - 608 с.

14. Проведение кластерной политики в России : Приложение 6 к Ежегодному экономическому докладу 2008 года Общероссийской общественной организации "Деловая Россия" "Стратегия 2020": от экономики "директив" к экономике "стимулов" / И. В. Пилипенко. - 34 с. - Режим доступа : <http://rsr-online.ru/doc/norm/222.pdf>

15. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України ; за ред. С. Максименка / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід. - К. : Логос, 2000. - 171 с.

16. Розвиток громад і регіонів України : Проект Київ. центру Ін-ту Схід-Захід / В. Гудак, Г. Линевиц, О. Бойко-Бойчук та ін. ; за ред. С. Максименка. - К. : Логос, 1999. - 164 с.

17. Фукуяма Ф. Соціальний капітал / Ф. Фукуяма. - Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>

18. Fromhold-Eisebith M. Innovative Milieu and Social Capital - Complementary or Redundant Concepts of Collaboration-based Regional Development? / M. Fromhold-Eisebith // European Planning Studies. - 2004. - Vol. 12. - N 6. - September. - P. 747-765.

19. How to make regions (more) innovative / F. Welter, S. Kolb, B. O'Gorman, K. Bugge, I. Hill, F. Peck, B. Roncevic. - Режим доступу : http://www.kmu.unisg.ch/rencontres/Renc2008/Topics_2008/C/Rencontres_2008_Welter_et_al.pdf

20. Summer camp 2008: розвиток соціального капіталу. - Режим доступу : <http://times.ua/story/37323>